

Η επανάσταση του

Καντανολέοντα (1526-1528)

◦ **Αγιος Γεώργιος**

των Λάκκων

και η καταγωγή της οικογένειας του

Δομήνικου

Θεοτοκόπουλου

(El Greco)

Κείμενα:

Μιχάλης Αγγελάκης

Φωτογραφίες:

Κωστής Μαρματάκης

Χανιώτικα νέα

Είναι δυνατόν να υπάρξει συσχέτιση ενός τόσο σημαντικού γεγονότος της ύστερης Ενετοκρατίας, ενός εθνικού και θρησκευτικού μνημείου του 15ου μ.Χ. αιώνα και της οικογένειας του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου, ο οποίος γεννήθηκε μεγάλωσε και έγινε ζωγράφος στο Ηράκλειο και μεγαλούργησε, περνώντας στην αιωνιότητα στην Ιταλία και την Ισπανία της Αναγέννησης; Φαίνεται περίεργο και όμως.

Στις 2 Νοεμβρίου του 2016, ημέρα κατά την οποία η εκκλησία μας γιορτάζει την ανακομιδή των λειψάνων του Αγίου Γεωργίου του Τροπαιοφόρου, σε λειτουργία που τελέστηκε όπως κάθε χρόνο, στον Αγ. Γιώργη των Λάκκων και στον πανηγυρικό της ημέρας, που εκφώνησε ο επιφανής Λακκιώτης κ. Γεώργιος Κουτρούλης, ανέφερε ρητά ότι η καταγωγή της οικογένειας του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου (El Greco) ήταν από τα Χανιά και συγκεκριμένα από τους Λάκκους.

Η αναφορά αυτή προξένησε το εύλογο ενδιαφέρον των παρευρισκομένων, εμού συμπεριλαμβανόμενου. Μετά το τέλος της λειτουργίας και σε σχετική ερώτησή μου με παρέπεμψε, σε δημοσίευση του στην εφημερίδα "Χανιώτικα Νέα" της 17ης Δεκεμβρίου του 2014, έτους που αφιερώθηκε παγκοσμίως, για να μνημονευθούν τα 400 χρόνια από το θάνατο του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου.

Από τότε ξεκινήσαμε να μελετάμε ιστορικές έρευνες και αναφορές, ή ανατρέξαμε στην προφορική παράδοση και στα ιστορικά μνημεία της περιόδου, για γεγονότα και περιστατικά της εποχής, που διαδραματίστηκαν στην περιοχή μας, για να προκύψουν πολλά και ενδιαφέροντα συμπεράσματα, τα οποία, είτε δεν ήταν γνωστά, είτε δεν είχαν συσχετιστεί μεταξύ τους. Ας βάλουμε όμως τα πράγματα σε μία σειρά προκειμένου να συνθέσουμε το ενδιαφέρον αυτό "puzzle"...

Η Επανάσταση

του Γιώργη Λυσογιώργη (ή Καντανολέοντα)

Κορυφαία στιγμή του μακροχρόνιου εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα των Κρητών κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας, υπήρξε η Επανάσταση του Καντανολέοντα. Η εξέγερση αυτή εκτυλίχθηκε σε όλη την Δυτική Κρήτη, με την γνωστή «προδοσία» της παγίδευσης του Καντανολέοντα και των άλλων επαναστατών, στις

γαμήλιες εορτές του γάμου του γιου του Καντανολέοντα, Πέτρου με την κόρη του Ενετού άρχοντα του Αλικιανού Da Molin, Σοφία (κατά την θεώρηση του ιστορικού Σπυρίδωνος Ζαμπέλιου). Ο Da Molin προσποιήθηκε, ότι προσχωρεί στην επανάσταση και συναινεί στους γάμους των παιδιών τους και σε συνεννόηση με τις Ενετικές Αρχές των Χανίων, παγίδευσε τον Καντανολέοντα, τους συγγενείς τους και πληθώρα επαναστατών, οι οποίοι κατελήφθησαν εξ απήνης στο γαμήλιο γλέντι.

Ο Καντανολέων, οι συγγενείς του και πολλοί επαναστάτες συνελήφθησαν και εκτελέστηκαν. Με σκληρά και απάνθρωπα μέσα, που όμοια τους δεν είχαν εφαρμοστεί από κανένα κατακτητή μέχρι τότε, κυνηγήθηκαν, συνελήφθησαν, εκτελέστηκαν ή εξορίστηκαν και χιλιάδες άλλοι επαναστάτες, ενώ πολλοί άλλοι κλήθηκαν από τις Ενετικές αρχές στα Χανιά και υποχρεώθηκαν να δηλώσουν υποταγή στην Ενετική εξουσία.

Οι "Κρητικοί Γάμοι" του Σπυρίδωνος Ζαμπέλιου

Η περιγραφή της επικρατούσας κατάστασης στην κοινωνία και τις ενετικές αρχές της Κρήτης την συγκεκριμένη εποχή, τα αίτια της επανάστασης, εθνικά και κοινωνικά, τα γεγονότα και οι τόποι που διαδραματίστηκαν, καθώς και τα πρόσωπα που εμπλέκονται, περιέχονται αρκετά αναλυτικά και αξιόπιστα στο ιστορικό μυθιστόρημα «Κρητικοί Γάμοι», του Λευκαδίτη ιστορικού και λογοτέχνη Σπυρίδωνα Ζαμπέλιου που πρωτοεκδόθηκε στο Τορίνο το 1871. Στο πρωτοποριακό αυτό για την εποχή του λογοτεχνικό είδος, ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος εξάγει και χρησιμοποιεί ιστορικά στοιχεία «εκ του Συμμίκτου Κώδικος, τού εμπεριέχοντος μεν διάφορα περί Κρήτης ανέκδοτα υπομνήματα και χρονι-

κά, διηγούμενα τά από 1182 έως 1669 συμβάντα, σωζόμενου δέ εν τή Συλλογή Θεοδώρου Κορρέρ υπ' αριθμόν 31, Καταλ. αριθμ. 766»¹. Πρόκειται για το επονομαζόμενο "Χρονικό του Trivan" που αποδίδεται στον «φραγγάρχοντα εν Χανίων» και podaro, δηλαδή συμβολαιογράφο, Antonio Trivan.

Ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος αντλεί από το προαναφερόμενο «Χρονικό τού Trivan», αλλά και από άλλα αρχεία που ερεύνησε σε βιβλιοθήκες της Ιταλίας και του Παρισιού, πολλά ιστορικά στοιχεία και γεγονότα που καταγράφουν την επικρατούσα πολιτική, οικονομική και κοινωνική κατάσταση, την εξάπλωση της επανάστασης, την επίσημη έναρξη της εξέγερσης, την σχηματισθείσα επαναστατική κυβέρνηση, πρόσωπα και οικογένειες (Ελληνες και Λατίνους), που διαδραμάτισαν ενεργό ρόλο. Στοιχεία ακόμα για χωριά και τόπους και για την τοπογραφία των περιοχών (κυρίως για τα χωριά της Ρίζας, πεδινά χωριά του Δήμου Πλατανιά, κάποια περίχωρα των Χανίων, τις επαρχίες Κισσάμου, Σφακίων και Αποκόρωνας), όπου εκτυλίχθηκαν τα δραματικά γεγονότα. Στην παρούσα έρευνα θα σταχυολογούμε όσα στοιχεία και ονόματα αναφέρονται ή σχετίζονται με το θέμα και τους τόπους και τα ονόματα της περιοχής, μας αφήνοντας στον αναγνώστη να εντυφλήσει για τα γενικότερα στο ενδιαφέρον αυτό βιβλίο.

Η αρχική συνέλευση των επαναστατών γίνεται στην μονή του «Καθολικού» την παραμονή της εορτής του Αγ. Κωνσταντίνου². Η μονή του «Καθολικού», σαν τόπος συνάθροισης των επαναστατών, αναφέρεται και σε πολλά άλλα σημεία του μυθιστορήματος. Κατά τον συγγραφέα έγινε αποδεκτή η πρόταση του Καντανολέοντα και «...τόπος της κοινής συναθροίσεως ωρίσθη εκ συμφώνου η εν τω ακρωτηρίω του Χαλέπα κειμένη μονή του Καθολικού, ως υπέρ πάσαν άλλην ακίνδυνος». Αν ο συγγραφέας με τον όρο αυτό, εννοεί το ονο-

Χανιώτικα νέα

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ:
ΧΑΝΙΩΤΙΚΑ ΝΕΑ - ΕΚΤΥΠΩΤΙΚΗ Α.Ε.

ΙΔΡΥΤΗΣ: Γιάννης Ε. Γαρεδάκης

ΕΚΔΟΤΗΣ: Μανώλης Α. Γαρεδάκης

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Παρασκευάς Ν. Περάκης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ "ΔΙΑΔΡΟΜΩΝ":

Ελευθερία Μ. Κουμή

ΣΥΝΤΑΞΗ: Γιάννης Λυβιάκης,
Γιάννα Μαρουλοσφάκη

ΡΕΠΟΡΤΑΖ: Ηλίας Κάκανος, Γιώργος Κώνστας, Δημήτρης Μαριδάκης, Βασιλική Τωμαδάκη, Ελένη Φουντουλάκη

ΑΘΛΗΤΙΚΑ: Γιώργος Δρακάκης

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: Νεκτάριος Κακατσάκης

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Γεωργία Αδικμενάκη,
Δέσποινα Βάλλα, Νίκη Ξυφανταράκη

ΠΙΣΤΕΣ: Hussein Rajaiftikhar
Γιάννης Περάκης, Γιώργος Στεφανάκης

ΣΥΝΤΑΞΗ:

Εμπορικό Κέντρο "Ερμής" (Μπουσιαλή)
τηλ. 2821051003 - 6, fax 2821051007

e-mail: info@haniotika-nea.gr

ΓΡΑΦΕΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ:

Καραϊσκάκη 49
τηλ. 2821070563 - 6,

FAX 2821091900

ΔΙΑΦΗΜΙΣΤΙΚΟ ΤΜΗΜΑ:

Εύα Κουμή

τηλ.: 2821070.563 - 6,

FAX 2821091900

e-mail: ads@haniotika-nea.gr

www.haniotika-nea.gr

Απεικόνιση της λιθογραφίας του Κανταναλέοντα, όπως αποτυπώνεται στην 1η έκδοση των "Κρητικών Γάμων" στο Τορίνο της Ιταλίας.

μαζόμενο σήμερα Ακρωτήρι, εκεί σώζονται ερείπια μονής, που ονομάζονται από τους ντόπιους «Καθολικό», αλλά δεν υπάρχει ιστορική επιβεβαίωση της ύπαρξης του

εκεί. Ομως, εάν ήταν αυτή η θέση της μονής, δεν θα ήταν ούτε «...ακίνδυνη» ούτε «...ασφαλής», όπως εισηγείται ο ίδιος στους επαναστάτες, λόγω της γεινιάσης της

με την πόλη των Χανίων και την δυνατότητα των αρχών να επέμβουν εκεί άμεσα, εγκλωβίζοντας τους επαναστάτες³.

Πιθανά το μοναστήρι αυτό, εί-

ναι το σωζόμενο μέχρι τις μέρες μας Καθολικό, που βρίσκεται επίσης σε ακρωτήρι, επάνω από τις εγκαταστάσεις της Ορθοδόξου Ακαδημίας Κρήτης στο Κολυμπάρι. Περιοχή δηλαδή, μακριά από τα Χανιά και ασφαλής για τους επαναστάτες, και για την πρόσβαση τους και γιά την αποχώρησή τους. Αλλωστε, στην περιοχή αυτή και συγκεκριμένα στην παρακείμενη Μονή Γωνιάς, αναφέρονται μεταγενέστερα και άλλες συγκεκριμένες επαναστατών, ιστορικά καταγεγραμμένες, με κορυφαία σε σπουδαιότητα αυτή της επανάστασης του 1866.

Καταγράφεται το ανάθεμα κατά των Βενετών και φιλοβενέτων, «κατά παντός μη ομολογούντος την अपαράγραπτον αυτονομία του λαού», την πανηγυρική ανακήρυξη της "ΠΑΝΕΛΕΥΘΕΡΑΣ ΚΡΗΤΗΣ" και την καθιέρωση ως προστάτη της επανάστασης του Αγίου Γεωργίου⁴. Ο Άγιος Γεώργιος και ως προστάτης και ως «λάβαρο» της επανάστασης αναφέρεται και σε άλλα σημεία. Άγιος Γεώργιος ονομάζεται και ένα από τα τέσσερα κανόνια-λάφυρα, που κατελήφθησαν από τους επαναστάτες στην κατάληψη του ενετικού φρουρίου του Σελίνου και χρησιμοποιήθηκαν αργότερα στην πολιορκία των Χανίων, ενώ τα άλλα τρία ονομάστηκαν Ελλάς, Πόλις και Κρήτη⁵.

Εκλέχθηκαν τα μέλη της πενταμελούς κυβέρνησης «κατά τάξιν υπουργημάτων οι εξής ριζάρχει (γεννάρχει):

Α'. Γεώργιος Καντανολέος εκ Κουστογιέρακου, Πρύτανης και πρόεδρος της πενταμερούς κυβερνήσεως (Μέγας Ραιτούρης ή Ραίκτωρ, Rettore).

Β'. Άναστάσιος Ζάππας εκ Σφακίων, ριζάρχης των Πατέρων, Γραμματέυς ή Καγκελάριος (Scrivano). Γ'. Ιωάννης Βράκος εκ Προσνέρου των Αποκορώνων, αντιπρόσωπος των Μουσουρών, Ταμίας ή Πρωτομάγιστρος (Primo Maestro). Δ'. Μιχαήλ Θεριστής εκ Μαρουλά, ριζάρχης των Κοντών, Σύνδικος, ήτοι αστυνόμος και

Απεικόνιση της λιθογραφίας της Σοφίας Δα Μολίν, όπως αποτυπώνεται στην 1η έκδοση των “Κρητικών Γάμων” στο Τορίνο της Ιταλίας.

εξελεγκτής των πράξεων της κυβέρνησεως (Sindaco). Ε'. Ιωάννης Φράγγος εκ Φωτεινιακού (οικισμός δίπλα στις Μουρνιές, ριζάρχης των Φωτεινών, Στρατάρχης (gran capitano delle Contraffosse)»⁶.

Η επαναστατική κυβέρνηση αποτελεί σύνθεση γεωγραφικών αναγκών της επανάστασης και έκφραση των κυριότερων ριζών (γενών). Στην συνέχεια η κυβέρνηση αναθέτει νομαρχιακά, δικαστικά και στρατιωτικά αξιώματα και σε άλλους επαναστάτες⁷.

Από τα συλλεχθέντα ιστορικά στοιχεία προκύπτει, ότι έχουμε μία γενικευμένη εξέγερση σε όλες τις δυτικές επαρχίες της Κρήτης. Οι Ενετοί καταλαμβάνονται εξαπίνης και αποκλείονται στα Χανιά, ενώ οι απώλειες των Ενετών κατά τις πρώτες μέρες της επανάστασης, είναι μεγάλες. «...χίλιοι και επέκεινα επιμίσθιοι αλλογενείς κατακρεουργήθηκαν εις τόπους διαφόρους και εν τη αυτή ώρα σχεδόν.»⁸.

Κατά τον συγγραφέα η επανάσταση του Καντανολέοντα, θεωρείται τόσο σημαντική, που παραλληλίζεται με την μετά από 300 χρόνια επανάσταση του 1821.... «Αλλ' αυτοφανές εκ της παραβολής των υπομνημάτων ανακύπτει εν τη εθνική ιστορία το πόρισμα, ότι η σημαία του Αγίου Γεωργίου, πρόδρομος του εν μονή της Αγίας Λαύρας αναπετασθέντος Σταυρού, εκήρυξεν άνωθεν των Λευκών Ορέων, και από καρδίας της δεκάτης έκτης εκατονταετηρίδος, το προσφιλέστερον τοις Έλλησι σύνθημα ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ»⁹.

Οι επαναστάτες προσπάθησαν να γενικεύσουν τον αγώνα τους, στέλνοντας απεσταλμένους στην ηπειρωτική Ελλάδα, αλλά και στο Οικουμενικό Πατριαρχείο για να ξεσποκωθούν και οι άλλοι Έλληνες. Προσπάθησαν επίσης να κινηθούν διπλωματικά και να εκμεταλλευτούν, για αντιπερισπασμό

και την Ενετοτουρκική σύρραξη της εποχής, στέλνοντας αντιπροσωπεία να συζητήσει με τους Τούρκους στην Μήλο. Τέλος, άλλη αντιπροσωπεία απευθύνθηκε στον Τσάρο¹⁰.

Καταγράφεται επίσης ότι η επανάσταση δεν είχε μόνο εθνικά και θρησκευτικά χαρακτηριστικά (Έλληνες εναντίον Ενετών, Ορ-

θόδοξοι εναντίον Καθολικών). Με την αυταρχική πολιτική και την υπερφορολόγηση των πολιτών, που εφαρμόζαν οι Ενετικές αρχές στις υπερπόντιες κτήσεις τους, εκτός από την αντίδραση των γηγενών αρχόντων (αρχοντορωμαίων), αντιμετώπιζαν και την οργή των εγκατεστημένων Ενετών (φραγγάρχοντες) ή μέρους αυτών.

Έτσι, δεν ήταν πρωτόγνωρο το γεγονός ότι ο Da Mollin με επιστολή του προς τον Καντανολέοντα, παρουσιάζεται να δηλώνει την προσχώρηση του στην επανάσταση εναντίον των Ενετών, και γίνεται πιστευτός. Πολλοί Ενετοκρητικοί με το πέρασμα των αιώνων αντέδρασαν στην Ενετική κυριαρχία και το πρώτο βήμα που

έκαναν ήταν να προσχωρήσουν στο ορθόδοξο δόγμα. Θα ήταν ενδιαφέρουσα μιά έρευνα για να ερμηνευθεί και το γεγονός ότι μετά την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους το 1669, οι ενετοκρητικές οικογένειες του νησιού (μεταξύ των οποίων και η οικογένεια του εθνικού ποιητή Διονυσίου Σολωμού) εγκαταστάθηκαν ως επί το πλείστον στα Ιόνια νησιά και όχι στη Βενετία.

Από την άλλη πλευρά υπήρχαν και αρχοντορωμαίοι, που είχαν σχέσεις και συνεργάστηκαν με τις Ενετικές αρχές, χωρίς να μπορούν να χαρακτηριστούν «προδότες», δεδομένου ότι τα αίτια της εξέγερσης ήταν και κοινωνικά. Είναι έντονη η απογοήτευση του Ζαμπέλιου, που συγκεκριμένη ρίζα αρχοντορωμαίικη (κλάδοι της οικογένειας Καλλέργη, που τον προηγούμενο αιώνα είχαν πρωτοστατήσει σε μεγάλη εξέγερση κατά των Ενετών), δεν τάσσονται με τους επαναστάτες ¹¹.

Καθοριστικό ρόλο για την εξέγερση των επαναστατών αλλά και την συνολική καθοδήγηση των Κρητών είχε ο ελληνορθόδοξος κλήρος, ο οποίος είχε να αντιπαλαίψει εκτός από τους Ενετούς και το Λατινικό δόγμα και την δυτική εκκλησία. Η συμμετοχή του ελληνορθόδοξου κλήρου και το ελληνορθόδοξο δόγμα, φαίνεται από την αρχή μέχρι το τέλος. Από την ανακήρυξη της επανάστασης στην μονή του Καθολικού, την υιοθέτηση ως προστάτη και ως λάβαρου της Επανάστασης του Αγίου Γιώργη, αλλά και την απαίτηση των Ενετών να παρουσιαστούν και να αιτηθούν αυτοπροσώπως της χορηγηθείσας αμνηστίας, μαζί με τους επαναστάτες άνδρες και γυναίκες και δεκάδες ελληνορθόδοξοι ιερείς.

Παρά τις τεράστιες απώλειες των επαναστατών στις τελετές των γάμων και τις εκτελέσεις που ακολούθησαν, η επανάσταση δεν κατεστάλη. Οι Ενετοί εξαναγκάζονται σε πολεμικές επιχειρήσεις για περίπου 2 χρόνια ακό-

μα και για να επιβάλλουν οριστικά ειρήνη στην περιοχή, προσφέρουν αμνηστία και καλούν τους επαναστάτες στα Χανιά, να αιτηθούν αυτοπροσώπως την αμνηστία που προσφέρεται.

Για να το πετύχουν αυτό στέλνουν «μεσίτες» στις επαρχίες, για να παραδώσουν τις προσκλήσεις, οι οποίοι παραμένουν εκεί ως όμηροι, μέχρι να ολοκληρωθεί η διαδικασία.

«Επεται ακριβέστατος κατάλογος ονομάτων. Η περιοχή των Σφακίων έπεμψε 40. Ο άγιος Βασίλειος, ο άγιος Νικήτας, το Φραγγοκάστελλον, έτερον τι τμήμα των Σφακίων, και τα Αποκόρωνα (ο Αποκόρωνα δηλαδή) έστειλον 25, εξων 17 ιερείς. Τέλος ο Λάκκος Δαρμάρου, η Σκαρδαλού, αί Φουρνείαι, η Θέρισσος, το Ορθούνι, τα Καρανοσκάφιδα, το Χλιαρόν, οι Στρούτοι (, (δηλαδή οι σημερινοί Λάκκοι, τα Σκορδαλού, ο Φουρνές, το Θέρισσο, το Ορθούνι, τα Καρανοσκάφιδα, και το Χλιαρόν αντίστοιχα, για τους Στρούτους δεν γνωρίζομε) και τινά άλλα κεφαλοχώρια, απέστειλον άνδρας 120, συμπεριλαμβανομένων και 13 ιερέων.

Το σύνολο, 215 λαϊκοί, 30 ιερείς, 150 γυναίκες, γυναίκες τε χήρες και ύπανδροι - 400 άτομα περίπου» ¹².

Στο βιβλίο του Αχιλλέα Σκουλά «Οι Λάκκοι και οι Λακκιώται», με πηγή «το Χρονικό του Τριβάν» σελ. 59, αναφέρει ότι η αντιπροσωπεία των Λάκκων ήταν οι κλάδοι των Μουσούρων: Νικολουδάκης, Γεωργάκης, Νικολάκης, Τωμαδάκης, Ποξιμάδης, Σταματάκης, Ορίδης, Θωμάς, Κουράκης και Μολυβάς ¹³. Θα πρέπει να ερευνηθεί παραπέρα ο ανωτέρω κατάλογος για την ιστορία της περιοχής και για όλα τα μνημονευόμενα χωριά. Το ριζιτικό χωριό Ζούρβα, που δεν αναφέρεται στον προαναφερόμενο κατάλογο, σε άλλο όμως σημείο των «Κρητικών Γάμων» μνημονεύεται, ως χώρος νοσοκομείου για τους τραυματίες επαναστάτες.

Αν και ο κατάλογος που μνημονεύεται παραπάνω δεν είναι αναλυτικός, μπορούμε να δούμε ότι στην επανάσταση συμμετείχαν και μνημονεύονται όλα τα χωριά της Ρίζας, και μάλιστα έστειλαν στα Χανιά, τους μισούς άνδρες σχεδόν από το σύνολο των αποσταλέντων από τις επαρχίες των Χανίων. Αυτό δείχνει, ή ότι τα χωριά της Ρίζας βρίσκονταν σε μεγάλη ακμή, ή ότι είχαν μεγάλη συμμετοχή στην επανάσταση, ή και τα δύο μαζί.

Το ότι εκλήθησαν και απεστάλησαν και 150 γυναίκες μαζί με τους άνδρες για τους ίδιους λόγους, δείχνει, όχι μόνο τον ρόλο που διαδραμάτισαν οι γυναίκες στην εξέγερση, αλλά και ότι είχαν μεγάλη συμμετοχή στα πολιτικά και κοινωνικά δρώμενα από τον 15ο αιώνα και υψηλή θέση στην οικογένεια. Τρεις αιώνες μετά, κατά τους εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες των Κρητών καταγράφεται ένοπλο σώμα γυναικών από τους Λάκκους, που συμμετέχει στην επανάσταση του 1866.

Περιγράφεται περιστατικό με την απαγωγή και αιχμαλωσία, για λόγους αντεκδίκησης, του Lorenzo Damolin (αδερφού του Francesco) Ενετού Ειρηνοδίκη Εννεαχωρίων Κισσάμου από «...τρεις αδελφούς Νικολουδάκας από Λάκκους Δαρμάρου...» τους οποίους είχε καταδικάσει «ενόχους υποτιθέμενης τινός βιαιοπραγίας...» ¹⁴.

Η περιγραφή των γεγονότων παρουσιάζει κενά, που μπορεί να οφείλονται, είτε σε αυτό καθαυτό το πρωτότυπο χειρόγραφο, είτε στην μετάφραση του συγγραφέα. Η καταγραφή του γεγονότος όμως είναι σημαντική και γιατί αναφέρεται στην οικογένεια των «Νικολουδάκων», απόγονοι των οποίων είναι οι σημερινοί Νικολούδηδες των Λάκκων και γιατί αναφέρεται ότι μετέφεραν τον απαχθέντα «...εις τινά ερημόπυργον καλούμενον του Σαπημένου...», όταν σήμερα οι ηλικιωμένοι Λακκιώτες, αλλά και οι

νεότεροι, ειδικά οι κτηνοτρόφοι στον Ομαλό, «Σαπημένο» ονομάζουν τη βραχώδη κορυφή του «Γκίγκιλου», που βρίσκεται ακριβώς απέναντι από το Ξυλόσκαλο, στην είσοδο του φαραγγιού της Σαμαριάς. Αν λοιπόν, αληθεύει το γεγονός της απαγωγής και της ομηρείας, το πιθανότερο είναι ότι τον κρατούσαν αιχμάλωτο στον Γκίγκιλο ή «Σαπημένο».

Από την περιγραφή της γαμήλιας τελετής προκύπτει ότι έγινε εντός της οικίας Da Molin¹⁵. Αυτό ήταν έθιμο της εποχής, αφού τουλάχιστον στους Λάκκους (ίσως και στα άλλα χωριά), μέχρι τα μέσα του 20ου αιώνα οι γάμοι ετελούντο στα σπίτια.

Τέλος εντυπωσιακά ακριβής, είναι η καταγραφή των μονοπατιών των χωριών της Ρίζας, της τοπογραφίας και του φυσικού περιβάλλοντος της περιοχής, που προκύπτει από τα ενετικά χειρόγραφα και από έναν συγγραφέα, που ουδέποτε επισκέφθηκε την περιοχή και την Κρήτη γενικότερα, και αυτό νομίζουμε ότι επιβεβαιώνει την αξιοπιστία των κειμένων. Πραγματικά, όποιος γνωρίζει την περιοχή όπως είναι σήμερα και διαβάσει τις καταγραφές από τα ενετικά κείμενα, καταλαβαίνει ότι βρίσκεται στο ίδιο μέρος 500 χρόνια μετά.

Καταγράφεται το μονοπάτι Λάκκων-Μεσκλών (για τη συνάντηση του Καντανολέοντα με τους Ενετούς διαπραγματευτές, πριν την προκήρυξη της επανάστασης στο στρατηγείο του στα Μεσκλά) και περιγράφεται η τοπογραφία και το φυσικό περιβάλλον Λάκκων - Μεσκλών ¹⁶. Η νεκρώσιμη πομπή του Καντανολέοντα και των συγγενών του, καταλήγει στο Κουστογέρακο της Κισσάμου, αφού διέλθει από τους Λάκκους, όπως ρητά αναφέρεται¹⁷. Είναι αντιληπτό ότι η νεκρώσιμη πομπή, προκειμένου να καταλήξει στο Κουστογέρακο, πατρίδα του Καντανολέοντα, διήλθε και από τα Καρανίου ακολουθώντας την αποκαλούμενη «βασιλική στράτα»,

λιθόστρωτο δρόμο της εποχής ή και παλαιότερο, που συνέδεε τα χωριά της Ρίζας με την επαρχία Σελίνου. Τμήματα της λιθόστρωτης αυτής στράτας σώζονται στην περιοχή των Καράνου, αλλά και ψηλότερα στην περιοχή του Ομαλού.

Είναι προφανές ότι για την μεταφορά των τραυματιών στην Ζούρβα χρησιμοποιούνται τα μονοπάτια Μεσκλά-Ζούρβα από τις μάχες στον κάμπο και Λάκκοι-Ζούρβα για τους τραυματίες από τα άλλα χωριά της Ρίζας. Διαδρομές που σώζονται μέχρι τις μέρες μας.

Επίσης είναι προφανές, ότι όσες φορές οι Ενετοί εξέδραμαν στα επαναστατημένα χωριά για να καταπνίξουν ολοκληρωτικά την επανάσταση, οι επαναστάτες διέφευγαν στα Λευκά Όρη, χρησιμοποιώντας τα μονοπάτια αυτά, όπως καταγράφουν τα αρχεία. Ει-

δικά οι Λακκιώτες χρησιμοποιούσαν τα μονοπάτια Λάκκοι – Νερατζόπορα - Ομαλός, Λάκκοι-Βρυσί και Λάκκοι-Ζούρβα, ενώ οι άλλοι Ριζίτες χρησιμοποιούσαν μονοπάτια από τα χωριά τους, που στις περισσότερες των περιπτώσεων, συνέκλιναν με τα προαναφερόμενα. Πρακτικά, ο συγγραφέας αναδεικνύει τους Λάκκους, ως ένα κομβικό σημείο για τις επικοινωνίες και τις μεταφορές των επαναστατών.

Όλα αυτά τα μονοπάτια με μακράιωνα ιστορία, χρησιμοποιούνται από τους γηγενείς σε καιρό ειρήνης για τις καθημερινές ανάγκες τους (κτηνοτροφία, γεωργία, κυνήγι, επικοινωνία και κοινωνικές συναναστροφές) και σε καιρούς πολέμου, για τις ανάγκες των επαναστατών ή των αμάχων. Εκτός από τους επαναστάτες του Καντανολέοντα και 400 χρόνια αργότερα, κατά την διάρκεια της

Εθνικής Αντίστασης στην Γερμανική Κατοχή, το μονοπάτι Λάκκων-Ζούρβα, «πατήθηκε» για ένα ακόμη σημαντικό γεγονός, της νεότερης ελληνικής ιστορίας αυτή την φορά.

Ο αείμνηστος Κωνσταντίνος Μπυστάκης, πολιτικός ηγέτης της Ε.Ο.Κ. μετέβη στους Λάκκους και από εκεί συνοδευόμενος, από τους Λακκιώτες Νικόλαο Σκουλά μετέπειτα Δήμαρχο Χανίων, Εμμανουήλ Νικολούδη, αρχηγό της Ε.Ο.Κ. Χανίων και Σπυρίδωνα Ζουρίδη, μετέπειτα Πρόεδρο της κοινότητας Λάκκων, ακολουθώντας τα «χνάρια» των επαναστατών του Καντανολέοντα, μετέβη στην Ζούρβα στην Τρομάρισα όπου συναντήθηκε με την ηγεσία του Ε.Α.Μ.

Συζήτησαν και ακολούθως οι δύο αντιπροσωπίες, υπέγραψαν την γνωστή και ως Συμφωνία της Τρομάρισσας, βάσει της οποίας

αποφεύχθηκε ο εμφύλιος στην Κρήτη. Από την Ε.Ο.Κ. υπόγραψαν ο Κωνσταντίνος Μπυστάκης και ο Νικόλαος Σκουλάς και από το Ε.Α.Μ. ο λακκιώτης Εμμανουήλ Μάντακας και ο Μιλτιάδης Πορφυρογένης.

Επίσης γενικότερου ενδιαφέροντος είναι οι πληροφορίες του Ζαμπέλιου, για παρουσία προσφύγων από την Πελοπόννησο στην πόλη των Χανίων και για τη χρήση του κόλπου της Σούδας, ως ναυστάθμου του στόλου των Ενετών, κρίσιμο ορμητήριο για τον Ενετοτουρκικό πόλεμο.

Πληροφορίες, που μπορούν να αξιολογηθούν σε έρευνες για τους δρόμους, που ακολουθούσαν οι Κρήτες με το πέρασμα των αιώνων η πρώτη και για τον ρόλο και την εκμετάλλευση της γεωστρατηγικής θέσης που επεφύλασσαν οι Ενετοί για την Κρήτη η δεύτερη.

Αγροτικές ταραχές και εξεγέρσεις στην βενετοκρατούμενη Κρήτη (1509 -1528).

Η Επανάσταση του Γεωργίου Γαδανολήου – Λυσογιώργη.

110 χρόνια μετά την 1η έκδοση των «Κρητικών Γάμων», παρουσιάζεται το 1982, η διδακτορική διατριβή της κ. Αναστασίας Παπαδία-Λάλα, καθηγήτριας σήμερα της Φιλοσοφικής σχολής του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, με τον προαναφερόμενο τίτλο ως θέμα.

Αυτή την φορά έχουμε να κάνουμε με μία ιστορική έρευνα, που έγινε με την αρτιότητα, την αξιοπιστία και την αντικειμενικότητα που απαιτεί η επιστήμη της ιστορίας, αξιολογώντας όλα τα ανευρεθέντα στοιχεία από τα διατεθέντα ενετικά αρχεία, επίσημα και ιδιωτικά.

Πριν από την κ. Παπαδία-Λάλα αρκετοί ερευνητές προσπάθησαν να «προσδιορίσουν» την «Επανάσταση του Καντανολέοντα», σε σχέση με την θεώρηση των γεγονότων και

των χρονολογιών του Σπυρίδωνα Ζαμπέλιου στους «Κρητικούς Γάμους» και με τα νέα στοιχεία που παρουσίαζαν, χωρίς όμως να καταλήγουν και να ανακοινώνουν συνολικά συμπεράσματα.

Ετσι, η συγγραφέας, λαμβάνοντας αρχικά υπόψη της το ιστορικό μυθιστόρημα του Ζαμπέλιου, το αρχειακό υλικό, το αποκαλούμενο “Χρονικό του Trivan”, ερευνώντας και διασταυρώνοντας το αρχειακό υλικό και τις δημοσιευμένες πηγές, που παρουσιάστηκαν από τους μεταγενέστερους του Ζαμπέλιου ερευνητές και συνέχιζοντας την έρευνα της στα μουσεία, όπου φυλάσσονται τα ενετικά αρχεία, επίσημα και ιδιωτικά, (τα οποία και αναφέρονται αναλυτικά στην διατριβή), κατέληξε σε οριστικά και αναμφισβήτητα πλέον, επιστημονικά συμπερά-

ματα για τον χρόνο, τα γεγονότα και τους πρωταγωνιστές για ολόκληρο τον 15ο αιώνα .

Πραγματικά τα γεγονότα καταγράφονται και ταξινομούνται με επιστημονική ακρίβεια. Μεταξύ 1509 και 1515 έχουμε την εξέγερση και τις ταραχές στα Σφακιά. Μεταξύ 1515 και 1523 έχουμε την εξέγερση στα Κεραμεία. Αλλα γεγονότα και ταραχές το διάστημα 1523 και 1526 για να καταλήξει στην «εξέγερση», όπως την ονομάζει, του Καντανολέοντα, που δραματίστηκε από το 1526 μέχρι το 1528 και παραθέτει τα γεγονότα αξιολογώντας τα, όπως προκύπτουν από τις πηγές.

Η συγγραφέας, εκτός από τα παραπάνω, καταγράφει το ιστορικό πλαίσιο της εποχής, την επιρροή των γεγονότων αυτών στην κοινωνική κατάσταση

Της Αναστασίας Παπαδία-Λάλα

του νησιού, μέχρι την άλωση του από τους Τούρκους το 1669 και τέλος, παραθέτει τμήμα από το “χρονικό του Trivan” και 38 έγγραφα από τα επίσημα ενετικά αρχεία, τα οποία θεωρεί πιο σημαντικά.

Στη συνέχεια σταχυολογούμε και επισημαίνουμε όλα τα σημαντικά στοιχεία που αφορούν την δική μας έρευνα:

- Προσδιορίζονται πλέον, με αδιαμφισβήτητητα ιστορικά πλέον στοιχεία τα γεγονότα της «επανάστασης» του Καντανολέοντα την διετία 1526-1528 και όχι το 1570 που αναφέρει το “χρονικό του Trivan”.

- Επιβεβαιώνονται σε μεγάλο βαθμό τα στοιχεία και οι παρατηρήσεις που αντλεί και ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος από το «χρονικό του Trivan».

Στην σελ. 86 της διατριβής της αναφέρει... «Παρά την επιφυ-

λακτικότητα με την οποία πρέπει να αντιμετωπίζεται το κείμενο του βενετού “podaro” (πρόκειται για τον ενετό συμβολαιογράφο Trivan), οι πληροφορίες τουλάχιστον για την πρώτη φάση των γεγονότων, αποδεικνύονται αξιόπιστες και επιβεβαιώνονται από τα επίσημα έγγραφα...».

- Από την διασταύρωση των επίσημων και ιδιωτικών αρχείων λοιπόν, προκύπτει ότι υπήρξε μία γενικευμένη εξέγερση σε όλες τις επαρχίες της δυτικής Κρήτης, που διήρκε για πολλά χρόνια και περιόρισε τους ενετούς στην πόλη των Χανίων¹⁸. Προκύπτει ότι τα αίτια των εξεγέρσεων ήταν κυρίως οικονομικά και κοινωνικά και τα προσδιορίζει ως αντίδραση των αγροτικών πληθυσμών (βλέπε προηγούμενη παραπομπή), προς την πολιτική της Ενετικής Διοίκησης. Τους εξεγερμένους καθοδηγούν και «αρχοντορωμαίοι» και έτσι ενισχύεται και το εθνικό στοιχείο της εξέγερσης. Στον αντίποδα, υπήρξαν και «αρχοντορωμαίοι», (μνημονεύεται ο Ανδρέας Καλλέργης) ή άλλοι οικονομικά ασθενέστεροι, που συμμετείχαν στα Ενετικά στρατεύματα καταστολής, προσδοκώντας ανταλλάγματα (οικονομικά ωφέλη, αξιώματα ή την προσωπική ελευθερία)¹⁹.

- Δεν επιβεβαιώνεται ιστορικά η εκδοχή του Ζαμπέλιου για την προδοσία και την σύλληψη του Καντανολέοντα, κατά την τελετή των γάμων του γιού του, Πέτρου με την Σοφία, κόρη του Da Molin²⁰. Αντίθετα από τα επίσημα Ενετικά αρχεία προκύπτει προδοσία από τρεις συνεργάτες του και σύλληψη του στην περιοχή του Κουστογέρακου, όπου είχε καταφύγει.

- Επιβεβαιώνεται ιστορικά η βίαιη προσαγωγή του στις Ένετικές αρχές και η εκτέλεση του με απαγχονισμό. Επιβεβαιώνει δηλαδή και η συγγραφέας την εκ-

δοχή του «Χρονικού του Trivan» για τον θάνατο του Καντανολέοντα, την διέλευση της νεκρικής πομπής από τους Λάκκους και τα χωριά της Ρίζας προς το Κουστογέρακο²¹.

- Αναφέρονται ως εστίες των ταραχών μεταξύ χωριών άλλων περιοχών και τα χωριά της Ρίζας «...Ανω και Κάτω Μεσκλά, Λάκκους, Καράνου, Ορθούνι.»²². Οι Λάκκοι ειδικά αναφέρονται και στην περίοδο των πολεμικών επιχειρήσεων «...βενετικές πηγές αναφέρουν μία μόνο μάχη ανάμεσα στον τακτικό στρατό και στους ταραχοποιούς στην περιοχή των Λάκκων»²³ και στην περίοδο της καταστολής της εξέγερσης. Στο ενδιάμεσο διάστημα ο Corner έχει οργανώσει πολλές αποστολές, για να συλλάβουν εκείνους από τους κατοίκους των Λάκκων, που δεν έχουν υπακούσει στις προσκλήσεις τους και παραμένουν ασύλληπτοι²⁴. Τέλος, αντιλαμβάνομενος ότι τα έξοδα της επιχείρησης, με τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες που επικρατούσαν, ήταν τεράστια, καταλαμβάνει το χωριό Λάκκοι, που για τις βιαιοπραγίες τους και τις κλοπές των κατοίκων τους, σύμφωνα με τις αναφορές του, διαμαρτυρόταν “ολόκληρο το διαμέρισμα και η πόλη” και ο ίδιος κατευθύνεται στα Χανιά. (ομοίως στη σελ. 93). Οι Λάκκοι αναφέρονται πάλι στις εκθέσεις του ίδιου του Corner, του Ενετού αρχηγού, που ανέλαβε να καταπνίξει την Επανάσταση, ως ένα από τα δύο χωριά που καταστράφηκαν²⁵.

Το δεύτερο ήταν το Κουστογέρακο, η πατρίδα του Καντανολέοντα, αρχηγού της εξέγερσης. Για τους Λάκκους εκτός της καταστροφής, αναφέρεται και ο «εμπρησμός», στις αναφορές του Ενετού στρατηγού Corner, στον οποίο είχε ανατεθεί η καταστολή²⁶.

Διενεργούνται εκατοντάδες

συλλήψεις και εκτελέσεις επαναστατών. Μνημονεύονται σε σχετικές αποφάσεις των Ενετικών αρχών του Ηρακλείου τα ονόματα εκτελεσθέντων: Σταμάτης και Αντώνης Βερίβος (πατέρας και γιός), Γεώργιος και Ανδρόνικος Χορτάτσος (αδέρφια), Λέων Θεοτοκόπουλος, Γιάννης Μουσούρος, όλοι από τους Λάκκους και ο Νικόλας Βεργής, γιός του παπά - Παύλου από τα Καράνου²⁷. Από όλες αυτές τις οικογένειες, μόνο η οικογένεια των Βερίβων (σήμερα Βεριβάκη) απαντάται στην περιοχή.

Εκτός από τις εκτελέσεις έχουμε καταδίκες σε καταναγκαστικά έργα στις ενετικές γαλέρες και εξορίες. Το μεγαλύτερο μέρος των επαναστατών εξορίζεται στην Κύπρο (από σχετικό κατάλογο αναφέρονται 27 από τους «Κάτω Λάκκους»), ένα μικρότερο μέρος στα νησιά του Αιγαίου και αρκετοί, σε περιοχές της Κρήτης και πιο συγκεκριμένα στα περίχωρα του Χάνδακα και της Σητείας²⁸. Ομως εκτός από τις εξορίες, σημασία για την παρούσα έρευνα, έχει και η αντιμετώπιση των Ενετικών αρχών στα αιτήματα των εξορισθέντων για επαναπατρισμό.

Πραγματικά, ύστερα από χρόνια οι εξόριστοι ζητούσαν τον επαναπατρισμό με επίσημα καταχωρημένα αιτήματά τους και «με ευμένεια αντιμετωπίζονται από το Συμβούλιο των Δέκα»²⁹. Δηλαδή σταδιακά επιστρέφουν.

Η εκστρατεία των Ενετών να καταπνίξουν την επανάσταση στα ορεινά χωριά της Δυτ. Κρήτης, δυσκολεύεται από την αμυντική τακτική των επαναστατών. Η αρχιτεκτονική των χωριών της Ρίζας δεν είναι ίδια με την μεσαιωνική αρχιτεκτονική των άλλων χωριών της Κρήτης, δηλαδή το ένα σπίτι είναι κολλητά με το άλλο, ώστε οι εξωτερικοί τοίχοι να σχηματίζουν ένα εξωτερικό τείχος και οι κάτοικοι να

αμύνονται πίσω από αυτό το τείχος. Τα χωριά της Ρίζας είναι αραιοκατοικημένα και η άμυνα τους βασίζεται στην φυγή στα δυσπρόσιτα βουνά, από μονοπάτια που χρησιμοποιούνται για αιώνες από τους ίδιους και τους προγόνους τους. Ακόμα και πρόσφατα, κατά την εισβολή των Γερμανών, τουλάχιστον τις πρώτες μέρες, τα γυναικόπαιδα κατέφυγαν στα Λευκά Όρη, ενώ στην συνέχεια την θέση τους πήραν οι αντάρτες. Και φαίνεται ότι αυτή η τακτική ήταν αποτελεσματική, αφού και ο Corner στις εκθέσεις του προς την Βενετία, παραπονιέται ότι βρίσκει τα χωριά εγκαταλειμμένα και οι επαναστάτες αλλά και τα γυναικόπαιδα έχουν διαφύγει στα Λευκά Όρη.

Ενδιαφέρον θα έχει και παραπέρα έρευνα της ετυμολογίας επιθέτων ελληνικών και λατινικών, που αναφέρονται στα ενετικά αρχεία, σε σχέση με τα επίθετα σημερινών οικογενειών της Κρήτης: Hieronymus Mauroceneus (οικ. Μαυρογένη;), Zanachi (οικ. Τζανάκη;), Muazzo (οικ. Μουδάτσου;), Aluise Salamon (οικ. Σολωμού;), Aloysius Darmario (ο Ενετός ιδιοκτήτης της πηγής, από όπου οι Λάκκοι αναφέρονται για κάποιο διάστημα ως Laccus Darmaro;), Maurus Manolesso (οικ. Μανωλέ ή Μανωλεδάκη;), Da Molin (οικ. Δαμουλή ή Δαμουλάκη;), Mocenicus (οικ. Μουτσονίκου;), Juan Mandachi, που ήρθε από την Μεθώνη μετά την κατάληψη της από τους Τούρκους τον 15ο αιώνα (οικ. Μάντακα;), Polanis (οικ. Βολάνη ή Μπολανάκη;), Theorulos (ελληνικό επίθετο που αναφέρεται ως μέλος του τριμελούς συμβουλίου του Χάνδακα) κ.λπ. Εκτός από αυτόν τον τελευταίο και άλλοι από τους προαναφερόμενους, είναι μέλη του τριμελούς Ενετικού Συμβουλίου του Χάνδακα.

Ο Άγιος Γιώργης των Λάκκων

Ο Άγιος Γιώργης των Λάκκων

Από τα προαναφερόμενα ιστορικά στοιχεία που περιέχονται στις ιστορικές έρευνες καταγράφεται το πολιτικό, το κοινωνικό και οικονομικό και το φυσικό περιβάλλον της περιοχής. Οι Λάκκοι κατά τον 14ο και 15ο αιώνα διαδραμάτιζαν σημαντικότατο ρόλο και στην περιοχή και σε σημαντικά ιστορικά γεγονότα.

Εντός του σημερινού οικισμού των Λάκκων, βρίσκεται η εκκλησία του Αγίου Γιώργη, που ανήκει στον τύπο των μονόχωρων καμαροσκέπαστων ναών. Σε απόσταση 100 μέτρων δυτικά του ναού, βρίσκεται θολωτή δεξαμενή νερού, η οποία συλλέγει το νερό πηγής, που βρίσκεται στην δυτική πλευρά της. Η βυζαντινή εφορία αρχαιοτήτων σε συνεργασία με το εκκλησιαστικό συμβούλιο και τον εφημέριο των Λάκκων, τον Σεπτέμβριο του 1996, πραγματοποίησε εργασίες αποκατάστασης του ναού. Την

αποκατάσταση διύθυνε ο αρχαιολόγος κ. Κωνσταντίνος Ψαράκης, υπό την καθοδήγηση του τότε διευθυντή της Βυζαντινής Εφορίας αρχαιοτήτων κ. Μιχαήλ Ανδριανάκη. Μετά την ολοκλήρωση των εργασιών, ο κ. Ψαράκης συνέταξε την σχετική αρχαιολογική έκθεση. Σύμφωνα με αυτή «οι εργασίες αφορούσαν την καθαίρεση των εσωτερικών και εξωτερικών κονιαμάτων, την ανασκαφική έρευνα στο εσωτερικό του ναού, την αντικατάσταση της παλιάς κεράμωσης με νέα, την διαμόρφωση του αύλειου χώρου, την αντικατάσταση των φθαρμένων ξύλινων κουφωμάτων με νέα καθώς και την συντήρηση του τέμπλου και των εικόνων». Έτσι ο ναός παρουσιάζεται και διατηρείται σήμερα στην κατάσταση που πρέπει να

Το τέμπλο του Αγίου Γιώργη των Λάκκων.

Ο Αη Γιώργης στο τέμπλο του ναού.

σης και από τις ανασκαφικές έρευνες, προέκυψαν στοιχεία, τα οποία ο κ. Ψαράκης αναφέρει στην αρχαιολογική έκθεση που συνέταξε:

- αποκαλύφθηκε ο αρχικός ναός, μικρότερων διαστάσεων από το σημερινό, με είσοδο στην βόρεια πλευρά του ναού στην θέση του σημερινού παράθυρου. Η σημερινή είσοδος βρίσκεται στην δυτική πλευρά του ναού.

- κατά την καθαίρεση των εσωτερικών επιχρισμάτων παρατηρήθηκαν ίχνη πυράς σε όλη την επιφάνεια της εσωτερικής τοιχοποιίας.

- στον εσωτερικό δυτικό τοίχο, δεξιά της εισόδου, αποκαλύφθηκε κάτω από το επίχρισμα επιγραφή με χρονολογία αφη, δηλαδή 1580.

- από την ανασκαφική έρευνα στο δάπεδο αποκαλύφθηκαν εννέα κιβωτιόσχημοι τάφοι, κατασκευασμένοι με ακανόνιστους λίθους χωρίς συνδετικό κονίαμα, που περιείχαν οστά από ανακομιδές (42 νεκρούς)

- συμπεραίνει ότι ο ναός κατασκευάστηκε το 1580, ενώ η πρώτη οικοδομική φάση, πιθανότατα χρονολογείται στο τέλος του 15ου αρχές 16ου αιώνα

- σε πλαίσιο έκθεσης των ευ-

ρημάτων της ανασκαφικής έρευνας που έχει αναρτηθεί εντός του ναού, εκτιμάται από την αρχαιολογική υπηρεσία ότι ο εμπρησμός, έγινε την περίοδο της Τουρκοκρατίας, δηλαδή μετά το 1669.

Όλα αυτά προκύπτουν αυστηρά από την ανασκαφή, χωρίς να συσχετίζονται με τα ιστορικά στοιχεία ή γεγονότα, που προκύπτουν από ιστορικές έρευνες των τελευταίων ετών και ιδιαίτερα με τα προαναφερόμενα στοιχεία, που προέκυψαν από την σημαντική εργασία της κ. Παπαδία-Λάλα.

Το 2016 συναντήθηκε και γνώρισα τον αρχαιολόγο κ. Κωνσταντίνο Ψαράκη και έθεσα υπόψη του ερωτήματα, που προκύπτουν από την αποκατάσταση και την ανασκαφή του ναού, αλλά και ιστορικά στοιχεία και γεγονότα, που πρέπει να έχουν σχέση με τον ναό, την περιοχή και ανάγονται στον 15ο αιώνα ή και παλαιότερα.

Συνεχίζουμε και συζητάμε μέχρι σήμερα καταλήγοντας σε συμπεράσματα για κάποια από αυτά, ενώ άλλα χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης:

Ο χρόνος κτήσης του ναού, με τη σημερινή του μορφή επιβεβαιώνεται και από τον αντι-

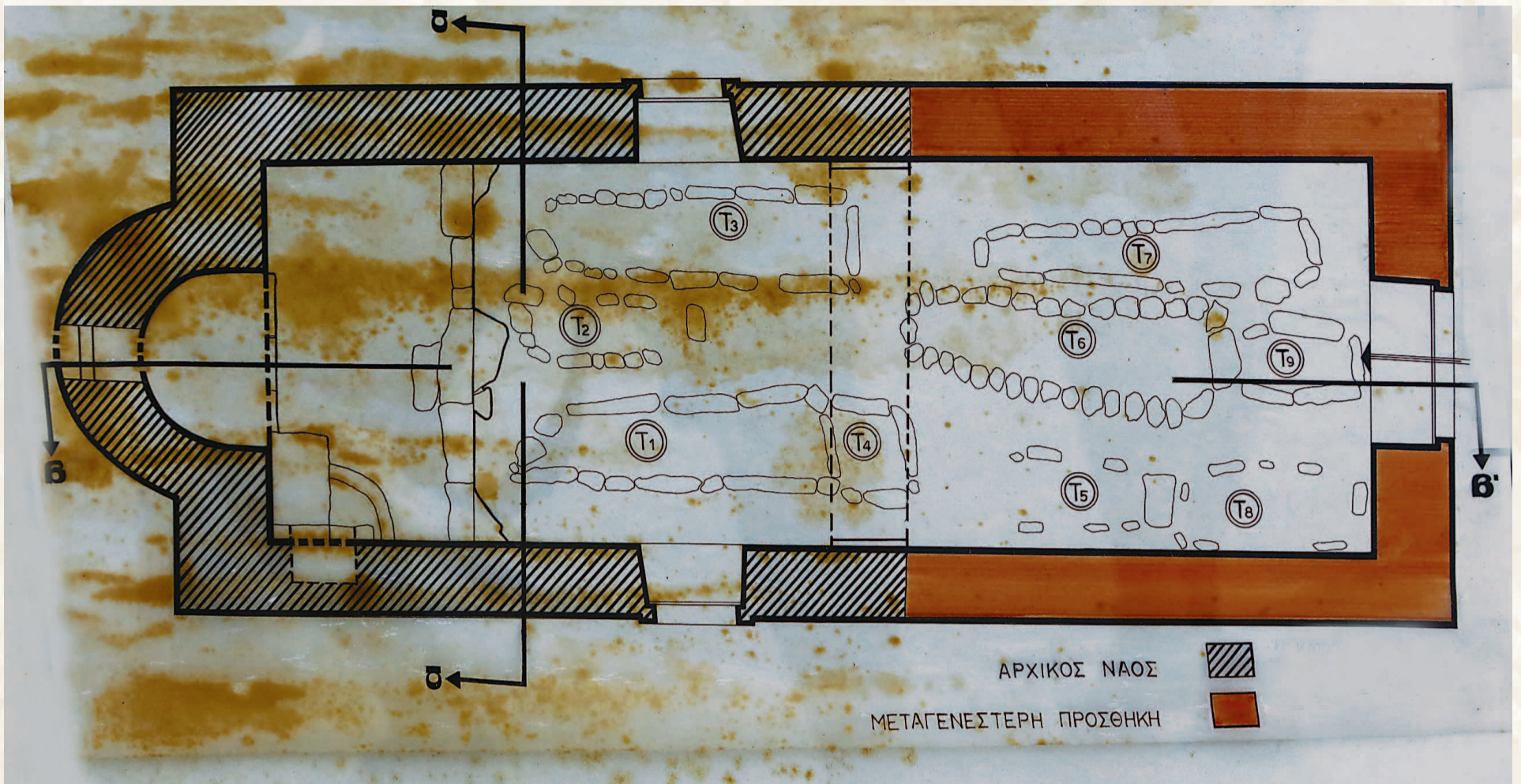
ήταν στην αρχική μορφή του.

Το 2002, έξι χρόνια μετά την πραγματοποίηση της ανασκαφής, ναός και δεξαμενή θεωρούνται από την Βυζαντινή Εφορία Αρχαιοτήτων, ενιαίο αρχιτεκτονικό σύνολο και με εισήγηση των υπηρεσιακών παραγόντων και ύστερα από ομόφωνη γνωμοδότηση του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων Δυτικής Κρήτης χαρακτηρίζονται «ως ιστορικά και διατηρητέα μνημεία, επειδή αποτελούν ένα αρχιτεκτονικό σύνολο της όψιμης Ενετοκρατίας στον πυρήνα του οικισμού» (ΦΕΚ/Β/14-06-2002).

Από τις εργασίες αποκατάστα-

Η Ενετική δεξαμενή, παρακείμενη του ναού και ίδιας περιόδου.

στράτηγο Αχιλλέα Σκουλά ο οποίος στο βιβλίο του “Οι Λάκκοι και οι Λακκιώται”, αναφέρει, ότι στον συγκεκριμένο ναό υπήρχε καμπάνα κατασκευασμένη στο ενετικό χυτήριο του ZUANE BATISTA με ανάγλυφο το όνομα του ιδιοκτήτη του χυτηρίου και τη χρονολογία παραγωγής 1580. Η καμπάνα αυτή χάθηκε τη δεκαετία του 1950, όταν έσπασε και στάλθηκε σε χυτήριο για επισκευή, αλλά τελικά αντικαταστάθηκε από την σημερινή³⁰.

Η άποψη για «πιθανό εμπρησμό» του ναού την περίοδο της Τουρκοκρατίας θα πρέπει να επαναξιολογηθεί. Όταν πραγματοποιήθηκε η ανασκαφή, ήταν σε γνώση μας στοιχεία μόνο για τους εμπρησμούς των Λάκκων από Τούρκους. Σήμερα πρέπει να αξιολογηθούν και να συνεκτιμηθούν τα νεώτερα στοιχεία για «εμπρησμό» και «καταστροφή» των Λάκκων και από τους Ενετούς, όπως αναφέρονται στα επίσημα ενετικά αρχεία και παρουσιάζονται από την κ. Παπαδιά. Σε αυτή την επανεκτίμηση, θα βοηθήσει και η χρονολόγηση της κατασκευής του τέμπλου και των εικόνων του. Χωρίς να είμαι ειδικός, το τέμπλο, αν δεν είναι σύγχρονο της επέκτασης του ναού, δηλαδή του 1580, φαίνε-

Ενταφιασμοί από ανακομιδές εντός του ναού.

ται πάντως να είναι προγενέστερο της Τουρκοκρατίας.

Ο ιερός ναός του Αγίου Γεωργίου βρίσκεται στην γειτονιά, που οι Λακκιώτες ονομάζουν Παπαδιανά. Η προφορική παράδοση των Παπαδιανών, όπως καταγράφεται στο βιβλίο «οι Λάκκοι και οι Λακκιώται» του Αχιλλέα Σκουλά, αλλά και όπως

μας μεταφέρουν σήμερα ηλικιωμένοι, λένε ότι οι κάτοικοι της γειτονιάς ήταν «Κύπριοι»³¹. Είναι όμως αρκετά παράδοξο, να ξεκίνησαν κάποιοι Κύπριοι την καταγωγή, ξένοι προς την Κρήτη και τους Λάκκους και από όλο το νησί, να επέλεξαν για εγκατάσταση τους Λάκκους. Σε όλες τις μετακινήσεις των πληθυσμών

Σχέδιο αναπαράσταση της επέκτασης του ναού και των τάφων.

υπάρχουν συγκεκριμένες αιτίες και συγκεκριμένοι λόγοι για τον εκπατρισμό. Όπως επίσης και συγκεκριμένοι λόγοι επιτρέπουν τον επαναπατρισμό. Πάλι, αξιολογώντας τα στοιχεία που παρουσιάζει η κ. Παπαδιά Λάλα από τα επίσημα ενετικά αρχεία, το πιο λογικό είναι ότι αυτοί οι «Κύπριοι» είχαν σχέση με το μέρος και είχαν εξοριστεί ως συμμετέχοντες στην εξέγερση του Καντανολέοντα. Επέστρεψαν στον τόπο όπου εκδιώχθηκαν, δηλαδή τους Λάκκους, ύστερα από άδεια των Ενετικών αρχών. Να επαναλάβουμε εδώ ότι από τα ανευρεθέντα από την έρευνα της κ. Παπαδιά, επίσημα και ιδιωτικά αρχεία, επαναστάτες εξορίστηκαν και στην Κύπρο (σε σχετικό μάλιστα κατάλογο των Ενετικών αρχών αναφέρεται ότι από τους Λάκκους εξορίστηκαν 27) και μετά από χρόνια και αφού είχε αποκατασταθεί η τάξη, οι εξόριστοι υπέβαλλαν αιτήματα επαναπατρισμού, τα οποία οι ενετικές αρχές τα εξέταζαν και μάλιστα τα αντιμετώπιζαν ευνοϊκά.

Μεγάλα ερωτηματικά προκαλεί το θέμα των 9 τάφων, που καλύπτουν όλο το δάπεδο του

ναού και περιείχαν 42 νεκρούς από ανακομιδές. Πρόκειται για γεγονός πρωτοφανές για την εκκλησία μας. Μπορεί να υπάρχουν μεμονωμένες* ταφές, εντός ναών, όπου κάποιος κοσμικός «άρχοντας», βασιλιάς ή πρίγκιπας, ή κάποιος επίσκοπος να έχουν ταφεί εντός ναών. Σε όλη την Κρήτη έχουμε υπόψη μας μιά μόνο τέτοια περίπτωση και συγκεκριμένα στην κτηματική περιφέρεια του Σπυριδικού χωριού Χανδράς, δίπλα στον ενετικό πύργο Βόιλα και εντός του εκεί δίκλιτου ιερού ναού, αφιερωμένου στον Άγιο Γεώργιο (το δεξιό κλίτος) και στον Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο (το αριστερό κλίτος), βρίσκεται τάφος με χαραγμένο το όνομα Γεώργιος Σαλαμός. Όπως αναφέρει ο Εμμανουήλ Σ. Αγγελάκης στον Α' τόμο των "Σπυριδικών", πρόκειται για οικογενειακό τάφο του εγχάρακτα μνημονευόμενου Γεωργίου Σαλαμού, ο οποίος ήταν ευγενής της Σπυρίας και ανήκε στον κλάδο της αρχοντικής οικογενείας των Σολωμών της Σπυρίας³². Από τον οικογενειακό αυτό κλάδο των Σολωμών της Σπυρίας, οι οποίοι μετώκησαν στην Ζάκυνθο, μετά την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους, κατάγεται και ο εθνικός ποιητής Διονύσιος Σολωμός³³.

Ποιοί ήταν αυτοί οι νεκροί και για ποιο λόγο, έπρεπε να «παραβιαστεί» το ελληνορθόδοξο τυπικό της εκκλησίας μας και να ενταφιαστούν εντός του ναού; Ποιες τιμές έπρεπε να αποδοθούν και γιο ποιο λόγο, ώστε να γίνει η ανακομιδή των οστών τους και η εναπόθεση τους σ' αυτό το σεμνό και ιστορικό μνημείο; Όταν μάλιστα απαιτήθηκε για τον ενταφιασμό όλων να ανακατασκευαστεί και να επεκταθεί ο ίδιος ο ναός από την αρχική του μορφή στην σημερινή; Θα τολμήσουμε μερικές υποθέσεις, όπως προκύπτουν από το μνημείο, από την ιστορία του και τα στοιχεία για τα γεγονότα της

Σημερινή εικόνα του εσωτερικού του ναού, όπου διακρίνονται οι τάφοι και το τέμπλο, μετά την αποκατάσταση.

εποχής, όπως τα έχουμε καταγράψει παραπάνω:

Ο πιθανολογούμενος επαναπατρισμός στους Λάκκους, εξορίστων επαναστατών της περιόδου 1526-1528 από την Κύπρο, ίσως αποτελεί τον καταλύτη για την επισκευή και την επέκταση του ναού, έτσι όπως παρουσιάζεται σήμερα. Οι εξόριστοι επιστρέφουν στον τόπο τους και βρίσκουν τον αρχικό και μικρότερο ναό του Αγίου Γεωργίου των Λάκκων, κατεστραμμένο από

πυρκαγιά. Επειδή η εκκλησία μας διατηρεί την αφιέρωση στον άγιο του ναού και ο αρχικός ναός πρέπει να ήταν αφιερωμένος στον Άγιο Γεώργιο. Οι επαναπατρισθέντες επαναστάτες αισθάνονται την υποχρέωση να αποκαταστήσουν τον ναό σε λειτουργική μορφή και για λόγους θρησκευτικής ευλάβειας, αλλά και γιατί είχαν ανακηρύξει τον Άγιο Γεώργιο προστάτη της εξέγερσης του Καντανολέοντα.

Ταυτόχρονα, θα θεώρησαν υπο-

χρέωσή τους να τιμήσουν και όσους θυσιάστηκαν και έχασαν την ζωή τους για τα ιδανικά της εξέγερσης του 1526-1528, ενταφιάζοντας τα ιερά οστά εντός του ναού. Είναι τα οστά των νεκρών από τις πολεμικές επιχειρήσεις; Είναι τα οστά των εκτελεσμένων; Είναι τα οστά των θανόντων στην εξορία; Είναι όλα αυτά μαζί;

Μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε προς το παρόν. Θα μπορούσαν να προκύψουν παραπέ-

ρα συμπεράσματα, εάν γίνει εξέταση των οστών (για τα αίτια του θανάτου), η χρονολόγηση τους κ.λπ. Όλες αυτές οι ενέργειες (επαναπατριsmός, ανα-

κατασκευή του ναού, παραγγελία της καμπάνας στο Ενετικό χυτήριο, ανακομιδή των οστών, κ.λπ.), δεν θα μπορούσαν να εκτελεστούν, χωρίς την έγκρι-

ση των ενετικών αρχών.

Σε κάθε περίπτωση το ιστορικό και διατηρητέο μνημείο του ιερού ναού Αγίου Γεωργίου των Λάκκων εκτός από μνημείο

θρησκευτικό, αρχιτεκτονικό και βυζαντινής τέχνης, είναι και μνημείο των ιστορικών γεγονότων της εποχής του 15ου αιώνα.

*Αλλά και για ομαδικούς ενταφιασμούς είμαστε σε γνώση μόνο μιας ακόμη περίπτωσης, πάλι στο δήμο Σητείας, όπου στο γειτονικό του Χανδρά χωριό Ζήρος, εντός του ναού της Αγίας Παρασκευής, έχουν ενταφιαστεί τα λείψανα των επαναστατών κατοίκων του κατεστραμένου πλέον χωριού Σκαλιά. Οι επαναστάτες αυτοί, που προκαλούσαν μεγάλες καταστροφές στους Τούρκους, έπεσαν σε παγίδα, όταν προσήλθαν άοπλοι στο ναό για να λειτουργηθούν και εκεί, μετά από προδοσία, εγκλωβίστηκαν και σφαγιάστηκαν όλοι. Για την ένδοξη ιστορία τους, αυτοί οι Σκαλιώτες ενταφιάστηκαν μέσα στον ναό της Αγίας Παρασκευής και τα λείψανά τους βρίσκονται ακόμα εκεί. Αυτό το γεγονός ενισχύει την υπόθεσή μας για τον ενταφιασμό των 42 νεκρών στον Άγιο Γεωργιο των Λάκκων.

Προσωπογραφία του Χόρχε - Εμμανουέλ, γιού του Δομήνικου. Μετά την καταγραφή παρουσίας απογόνου 4ης γενιάς του Δομήνικου στην Ισπανία, χάνονται πλέον τα ίχνη της οικογένειας Θεοτοκόπουλου.

Η καταγωγή της οικογένειας του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου (El Greco)

Αν ισχύουν όμως τα προηγούμενα, μήπως έχουμε στον Άγιο Γεώργιο των Λάκκων μεταξύ των άλλων και τα οστά του εκτελεσθέντα Λακκιώτη Λέοντα Θεοτοκόπουλου; Και μήπως αυτός ο Λέων Θεοτοκόπουλος είναι πρόγονος του μεγάλου ζωγράφου της αναγέννησης, Δομήνικου Θεοτοκόπουλου;

Είναι γνωστό σε όλους μας ότι για πολλά χρόνια, Ηράκλειο και Φόδελε διεκδικούσαν τον γενέθλιο τόπο του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου. Τελικά ο αείμνηστος Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης, που ερεύνησε για πολύ καιρό το θέμα της ζωής του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου, με δύο εκδόσεις, η πρώτη με τίτλο «Η κρητική περίοδος της ζωής του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου» και μία δεύτερη μεταγενέστερη και επικαιροποιημένη με τίτλο «Τα νεανικά χρόνια του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου» δίνει τέλος στην αντιδικία. Αποδομεί πλήρως με αδιάσειστα στοιχεία την υπόθεση της γέννησης του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου στο Φόδελε και προσδιορίζει ως γενέθλιο τόπο του το Ηράκλειο. Στο Ηράκλειο γεννήθηκε, μεγάλωσε, έγινε «μαΐστρος»

και «σγουράφος» και στην συνέχεια ακολούθησε τον δρόμο για την αιωνιότητα, πηγαίνοντας στην Ιταλία και μετά στην Ισπανία. Και αυτά όλα είναι σήμερα κοινώς παραδεκτά.

Στην προσπάθειά του να εξακριβώσει τον γενέθλιο τόπο του Δομήνικου, αναφέρεται στην οικογένεια του και διαπιστώνει ότι από «χιλιάδες» ενετικά έγγραφα στα οποία έχει εντυφώσει, οι μοναδικοί «Θεοτοκόπουλοι», που έχει βρει στο Ηράκλειο, είναι ο ίδιος ο Δομήνικος, ο αδερφός του Μανούσος και ο πατέρας τους Γεώργιος. Από αυτό συμπεραίνει ότι μάλλον δεν υπάρχουν άλλοι συνεπώνυμοι στο Ηράκλειο και ότι η οικογένεια Θεοτοκόπουλου μετοίκησε εκεί, από κάποιο άλλο μέρος της Κρήτης³⁴.

Σε αυτό το σημείο μνημονεύει το έγγραφο της απόφασης του Ενετικού Συμβουλίου του Χάνδακα, της 15ης Ιουλίου του 1530, για την εκτέλεση του «επαναστάτη Λέοντα Θεοτοκόπουλου από το χωριό Λάκκους» και το οποίο παρουσίασε η κυρία Παπαδία, στην πολύ σημαντική διατριβή της μαζί με πολλά άλλα σημαντικά έγγραφα. Είναι το παλιότερο έγγραφο που έχει παρουσιαστεί με το επώνυμο Θεοτοκόπουλος.

Με αυτά τα επιχειρήματα πιθανολογεί ως τόπο καταγωγής της οικογένειας Θεοτοκόπουλου το «διαμέρισμα των Χανίων». Και αξιοποιώντας το σύνολο της έρευνας της κ. Παπαδία, που έχουμε αναφέρει, διαπιστώνει και πιθανολογεί ότι λόγω της εξέγερσης του Καντανολέοντα και της πιθανής εμπλοκής όλης της οικογένειας ή μεμονωμένα του εκτελεσθέντα Λέοντα Θεοτοκόπουλου στην εξέγερση, εξορίστηκαν οι υπόλοιποι Θεοτοκόπουλοι στο Ηράκλειο.

Αποφεύγει να προσδιορίσει ως τόπο καταγωγής τους Λάκκους, και μιλάει γενικά για διαμέρισμα των Χανίων, διότι θεωρεί ότι αναφέρονται «μέλη της οικογένειας Θεοτοκόπουλου στο Κρουστογέρακο από τον 15ο αιώνα».

Λεπτομέρεια από την «Ταφή του Κόμπτα Οργκάθ». Το πρόσωπο αποδίδεται στον Δομήνικο σε νεαρή ηλικία.

Η παραδοχή αυτή οφείλεται στην αναφορά του Gerola, στο βιβλίο του για αναθηματική υπογραφή σε εκκλησία του Κρουστογέρακου «Μάρθα Θεοτοκοπούλινα 1488».

Εσφαλμένα κατά την εκτίμησή μας, αφού «Θεοτοκοπούλινα»

είναι η σύζυγος του Θεοτοκόπουλου. Και αυτή η ονοματοδοσία συνηθιζόταν και εκείνη την εποχή αλλά και αρκετά αργότερα. Γνωστές περιπτώσεις είναι η Σέρβα πριγκήπισσα (η μοναδική Σέρβα που έγινε αυτοκράτειρα του Βυζαντίου), σύζυγος του αυ-

τοκράτορα Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου και μητέρα του τελευταίου αυτοκράτορα, Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, Ελένη Δραγάση (Δραγάτς) - Παλαιολογίνα. Ετσι την παρουσιάζει και την μνημονεύει η καθηγήτρια του Πανεπιστημίου του Βελιγραδίου Μαја

Ο Δομήνικος σε
μεγάλη ηλικία.

Nicolis, σε δημοσίευση της στην εφημερίδα "Δημοκρατία" της Κυριακής 4 Φεβρουαρίου του 2018, με τίτλο «Ελένη Δραγάση Παλαιολογίνα-Σέρβα δέσποινα». Άλλο πιά γνωστό ίσως παράδειγμα ήταν η Λασκαρίνα-Μπουμπουλίνα (σύζυγος του καπετάνιου Μπούμπουλη).

Σε άλλη δημοσίευση, αυτή την φορά στα «Χανιώτικα Νέα» της 17-12-2014 με τίτλο «Γιά την κα-

ταγωγή του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου», του συντοπίτη μας κ. Γεωργίου Κουτρούλη, η «Μάρθα Θεοτοκοπούλινα» της αναθηματικής υπογραφής στο Κουστογέρακο, παρουσιάζεται με το πλήρες όνομα της, ως «Μάρθα Σταματίου - Κοντολέων» και «σύζυγος του Γεωργίου Θεοτοκόπουλου».

Ανεξάρτητα όμως από αυτό το τελευταίο, το βέβαιο είναι, ότι η

μοναδική αναφορά που έχουμε μέχρι σήμερα για μέλη της οικογένειας Θεοτοκόπουλου στα Χανιά είναι αυτή του εγγράφου που παρουσίασε η κα Παπαδιά, και αφορά την σύλληψη και εκτέλεση δια απαχονισμού του "...et Leo Theotocorulo, quondam Zorzi, tutti dal casal Lacus,....". Και μάλιστα είναι και η αρχαιότερη αναφορά για το όνομα Θεοτοκόπουλος στην Κρήτη.

Συμπεράσματα:

Έχουν παρατεθεί πληθώρα ιστορικών στοιχείων που περιγράφουν και καταγράφουν για τον 15ο αιώνα ένα ένδοξο παρελθόν για την περιοχή μας. Τα χωριά της Ρίζας από τον 15ο αιώνα παρουσιάζονται εύρωστα και ακμαία. Αυτό σημαίνει ότι η ίδρυση τους ανάγεται σε χρόνους πολύ παλιότερους.

Ειδικά οι Λάκκοι παρουσιάζονται από τα ιστορικά στοιχεία της περιόδου να έχουν έναν πρωτεύοντα ρόλο, ρόλο ανάλογο με αυτόν που ιστορικά καταγράφεται ότι είχαν και την περίοδο της Τουρκοκρατίας.

Για μια ακόμη φορά επιβεβαιώνεται και επαληθεύεται ότι τα τελευταία 800 χρόνια η ιστορία και ο πολιτισμός των Ελλήνων της Κρήτης εκτυλίσσεται στα μεσογειακά χωριά, ενώ στις πόλεις, η ιστορία και ο πολιτισμός των κατακτητών.

Έχουν διασωθεί και μπορούν να αποτελέσουν τον ιστορικό πυρήνα του Δήμου Πλατανιά, σημαντικά μνημεία και οικισμοί της ένδοξης αυτής περιόδου, που συνδέονται μεταξύ τους και γεωγραφικά (χωριά της Ρίζας) αλλά και ιστορικά (με τα ιστορικά στοιχεία που παρατέθηκαν και αφορούν τα γεγονότα του 15ου αιώνα) όπως: το Κτήμα Ησυχάκη στον Αλικιανό, χαρακτηριστικό κτίσμα της εποχής του 15ου αιώνα, χαρακτηρισμένο ιστορικό και διατηρητέο μνημείο από το 1994, που υπήρξε και το στρατηγείο του συνταγματάρχη Τιμολέοντα Βάσου, η μονή του Καθολικού στο Κολυμπάρι, το στρατηγείο του Καντανολέοντα στα Μεσκλά, η Ζούρβα, που λειτούργησε ως νοσοκομείο των επαναστατών, και ως μου επιτραπεί να το χαρακτηρίσω ως το εμβληματικότερο όλων, τον Άη Γιώργη των Λάκκων ιστορικό και διατηρητέο μνημείο από το 2002, γιατί συγκεντρώνει χαρακτηριστικά ως τόπος μαρτυρίου, υψώνει το έμβλημα της επανάστασης του Καντανολέοντα και πιθανόν να ενθυλακώνει στα

σπλάχνα του δοξασμένου νεκρούς .

Ξεχωριστό μνημείο, αποτελούν τα μονοπάτια που μνημονεύθηκαν από τα ιστορικά στοιχεία της περιόδου, ενώ σήμερα αποτελούν και περιβαλλοντικά μνημεία. Τα μονοπάτια αυτά που συνδέουν τα χωριά της Ρίζας μεταξύ τους, την Ρίζα με τον Ομαλό, και την Ρίζα με την επαρχία Σελίνου, (όπου λιθόστρωτα τμήματα παλαιάς οδού σώζονται στην περιοχή των Καράνου και στον Ομαλό), μπορεί να αποτελέσουν σύγχρονες περιπατητικές διαδρομές, ιδιαίτερου φυσικού κάλους και ανάδειξης των ένδοξων στιγμών της ιστορίας του τόπου μας. Και γι' αυτό θα πρέπει να συνεργαστούν η Περιφέρεια Κρήτης, οι δήμοι Χανίων και Πλατανιά και ιστορικοί, πολιτιστικοί, περιβαλλοντικοί και τουριστικοί φορείς της περιοχής.

Ο κ. Μαλανδράκης, Δήμαρχος Πλατανιά, ενήμερος για αυτές τις εξελίξεις, προωθεί μελέτη της αρχαιολογικής υπηρεσίας, που ήδη εγκρίθηκε από το Κ.Α.Σ., για την επισκευή, την συντήρηση και την ανάδειξη και της Ενετικής δεξαμενής, μαζί με τον Αη Γιώργη, αφού αποτελούν ενιαίο σύνολο χαρακτηρισμένου ιστορικού και διατηρητέου μνημείου. Προωθεί επίσης και την ανάδειξη του

ιστορικού πυρήνα του οροπεδίου του Ομαλού (Άγιος Παντελεήμονας, Πύργος του Χατζή-Μιχάλη Γιάνναρη και κούμος του Χατζή-Μιχάλη Γιάνναρη), ώστε και αυτός ο ιστορικός χώρος να συνδεθεί με αυτόν των χωριών της Ρίζας.

Τέλος, θα πρέπει οι ερευνητές να συμφιλωθούν με τα ως τώρα δεδομένα της ιστορικής έρευνας και να προσανατολιστούν στην ιδέα της καταγωγής της οικογένειας Θεοτοκόπουλου από τα χωριά της Ρίζας και την ενδεχόμενη συμμετοχή της, στις εξεγέρσεις του 15ου αιώνα.

Και αν το γεγονός της καταγωγής της οικογένειας Θεοτοκόπουλου, αποτελεί ύψιστη τιμή για τον τόπο μας και την ιστορία του και έχει μεγάλη σημασία για μας, η εμπλοκή μελών της οικογένειας Θεοτοκόπουλου στην εξέγερση του Καντανολέοντα, η εκτέλεση του επαναστάτη προγόνου του ΕΙ Γρεκο, του "Leo Theotocorulo", και ο συνακόλουθος εκτοπισμός της οικογένειας στο Ηράκλειο, μπορούν να δώσουν απαντήσεις στους ερευνητές για το πώς αυτά τα δραματικά γεγονότα επηρέασαν τον χαρακτήρα και την ιδιοσυγκρασία του κορυφαίου καλλιτέχνη, για τις σχέσεις του με τις αρχές, για το θρησκευτικό δόγμα που πίστευε.

Προσωπογραφία αποδιδόμενη στον αδελφό του Δομήνικου, Μανούσο.

Και αυτά είναι θέματα που θα απασχολήσουν πολύ ευρύτερα από εμάς τη διεθνή κοινή γνώμη.

Αυτό το οφείλουμε σε ένα μεγάλο, Έλληνα, ο οποίος μεγαλούργησε και έζησε τα περισσό-

τερα χρόνια της ζωής του μακριά από την Κρήτη, χωρίς να επιστρέψει ποτέ και όμως μέχρι το τέλος του, υπέγραφε τα έργα του με ελληνικούς χαρακτήρες ως «Δομήνικος ο Κρής» .

ΠΗΓΕΣ-ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

1. Αρχαιολογική ανασκαφή του Αγίου Γεωργίου Λάκκων, εκτελεσθείσα υπό του κ. Κωνσταντίνου Ψαράκη, αρχαιολόγου
2. Αρχαιολογική έκθεση και ευρήματα, Κωνσταντίνος Ψαράκης
3. Σχεδιαστική αποτύπωση της ανασκαφής (σε φωτογραφίες), από σχέδια της αρχαιολογικής υπηρεσίας
4. Φωτογραφίες: Κωστής Μαρματάκης
5. Προφορική παράδοση των Λάκκων, όπως καταγράφεται σε μαρτυρίες συγχρόνων, ή έχει καταγραφεί στο βιβλίο «Οι Λάκκοι και οι Λακκιώται» του αντιστρατήγου Αχιλλέα Σκουλά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

1. «Ελένη Δραγάση Παλαιολογίνα – Σέρβα δέσποινα», δημοσίευση στην εφημερίδα «Δημοκρατία» της 04-02-2018, της Μαја Νικολίς, καθηγήτριας του Πανεπιστημίου του Βελιγραδίου.
2. Εμμανουήλ Σ. Αγγελάκι, ΣΗΤΕΙΑΚΑ, Αθήνα 1935.
3. Εμμανουήλ Σ. Αγγελάκι, ΤΟ ΧΩΡΙΟΝ ΑΡΜΕΝΟΙ ΣΗΤΕΙΑΣ-ΚΡΗΤΗΣ, Αθήνα 1944.
4. Σπυρίδωνος Ζαμπέλιου, ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΓΑΜΟΙ, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 1989.
5. «Για την καταγωγή του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου», δημοσίευση στην εφημερίδα «Χανιώτικα Νέα» της 17-12-2014, του Γεωργίου Σ. Κουτρούλη, επίτιμου Διευθυντή του Γηροκομείου Χανίων.
6. Νικόλαου Παναγιωτάκη, ΤΑ ΝΕΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΔΟΜΗΝΙΚΟΥ ΘΕΟΤΟΚΟΠΟΥΛΟΥ, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
7. Αναστασίας Παπαδιά-Λάλα, ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΤΑΡΑΧΕΣ ΚΑΙ ΕΞΕΓΕΡΣΕΙΣ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΚΡΗΤΗ, (1509-1528). Η «ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ» ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΑΔΑΝΟΛΕΟΥ-ΛΥΣΣΟΓΙΩΡΓΗ, Αθήνα 1983.
8. Αχιλλέα Σκουλά, ΟΙ ΛΑΚΚΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΛΑΚΚΙΩΤΑΙ, Χανιά 1961.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Σπυρίδωνος Ζαμπέλιου ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΓΑΜΟΙ, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 1989, σελ. 601
2. ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΓΑΜΟΙ, σελ.244, 245
3. ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΓΑΜΟΙ, σελ.245, 246
4. ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΓΑΜΟΙ, σελ. 253
5. ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΓΑΜΟΙ, σελ 275
6. ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΓΑΜΟΙ, σελ. 266, 267
7. ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΓΑΜΟΙ, σελ. 268
8. ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΓΑΜΟΙ, σελ. 275
9. ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΓΑΜΟΙ, σελ. 292
10. ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΓΑΜΟΙ, σελ. 323, 324
11. ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΓΑΜΟΙ, σελ. 247, 293, 294
12. ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΓΑΜΟΙ, σελ. 617
13. Αχιλλέα Σκουλά, ΟΙ ΛΑΚΚΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΛΑΚΚΙΩΤΑΙ, Χανιά 1961, σελ. 138, 139
14. ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΓΑΜΟΙ, σελ.278
15. ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΓΑΜΟΙ, σελ. 418
16. ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΓΑΜΟΙ, σελ.295, 296
17. ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΓΑΜΟΙ, σελ. 579
18. ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΤΑΡΑΧΕΣ ΚΑΙ ΕΞΕΓΕΡΣΕΙΣ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΚΡΗΤΗ, της Αναστασίας Παπαδιά - Λάλα σελ. 92
19. ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΕΞΕΓΕΡΣΕΙΣ, σελ. 110, 111, 112, 148
20. ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΕΞΕΓΕΡΣΕΙΣ, σελ. 113, 114, 115
21. ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΕΞΕΓΕΡΣΕΙΣ, σελ. 105, 106, 107
22. ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΕΞΕΓΕΡΣΕΙΣ, σελ. 95
23. ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΕΞΕΓΕΡΣΕΙΣ, σελ. 93
24. ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΕΞΕΓΕΡΣΕΙΣ, σελ. 129
25. ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΕΞΕΓΕΡΣΕΙΣ, σελ. 128
26. ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΕΞΕΓΕΡΣΕΙΣ, σελ. 120
27. ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΕΞΕΓΕΡΣΕΙΣ, σελ. 123, 124 και 226 έως 232
28. ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΕΞΕΓΕΡΣΕΙΣ, σελ. 127, 128
29. ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΕΞΕΓΕΡΣΕΙΣ, σελ. 150 έως 153
30. ΟΙ ΛΑΚΚΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΛΑΚΚΙΩΤΑΙ, σελ. 15
31. ΟΙ ΛΑΚΚΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΛΑΚΚΙΩΤΑΙ, σελ. 15
32. Εμμανουήλ Αγγελάκι, ΣΗΤΕΙΑΚΑ, Αθήνα 1935, τόμος Α', σελ. 126 και 127
33. Εμμανουήλ Αγγελάκι, ΤΟ ΧΩΡΙΟΝ ΑΡΜΕΝΟΙ ΣΗΤΕΙΑΣ ΚΡΗΤΗΣ, Αθήνα 1944, σελ. 14 και 15
34. Νικόλαου Παναγιωτάκη, ΤΑ ΝΕΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΔΟΜΗΝΙΚΟΥ ΘΕΟΤΟΚΟΠΟΥΛΟΥ, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σελ. 76 και 77

MUSEUM of TYPOGRAPHY

Yiannis & Eleni Gareidakis

Μουσείο ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ

Γιάννη & Ελένης Γαρεδάκη

Χειμερινό ωράριο Λειτουργίας:

Τρίτη - Τετάρτη και Παρασκευή 12:00-15:00
και την πρώτη Κυριακή κάθε μήνα 10:00-15:00
Δευτέρα & Σάββατο: Κλειστά

Θερινό ωράριο λειτουργίας 1 Ιουν - 30 Σεπτ:

Τρίτη, Τετάρτη, Πέμπτη, Κυριακή: 10:00-15:00
Παρασκευή: 12:00-19:00
Δευτέρα & Σάββατο: Κλειστά

ΒΙΟ. ΠΑ. Χανίων, Κτίριο 13-03, Χανιά 73200, Κρήτη
Τηλ.: 28210 80090 E-mail: info@typography-museum.gr

www.typography-museum.gr

